

Waarom we haar nodig hebben
en hoe we haar kunnen vinden

MORRAAL

JONATHAN
SACKS

'Een van de grote publieke intellectuelen
van deze tijd' – *The Times*

Inleiding

Een culturele klimaatverandering

Een vrije samenleving is een morele prestatie.

Deze waarheid is de afgelopen vijftig jaar in het Westen vergeten, genegeerd of ontkend. Dat is de reden waarom de liberale democratie vandaag de dag in gevaar is.

Maatschappelijke vrijheid kan niet alleen door markteconomie en liberaal-democratische politiek in stand worden gehouden. Daar is een derde element voor nodig: moraal, betrokkenheid bij het welzijn van anderen, actieve inzet voor rechtvaardigheid, compassie, een bereidheid niet alleen bezig te zijn met wat goed is voor mij, maar wat goed is voor ons allemaal. Maatschappelijke vrijheid gaat over 'ons', niet over 'mij'; over 'wij', niet over 'ik.'

Als we focussen op 'ik' en 'wij' laten vallen, als we handelen vanuit eigenbelang zonder hart voor het algemeen welzijn, als we focussen op eigenwaarde en onze zorg voor anderen laten wegebben, zullen we veel meer verliezen. Landen zullen geen samenlevingen meer hebben maar identiteitsgroepen. Ons gevoel voor collectieve verantwoordelijkheid zal plaatsmaken voor een cultuur van concurrerend slachtofferschap. In een tijd van ongekende mogelijkheden zullen mensen zich kwetsbaar en alleen voelen.

De markt zal geen genade kennen. De politiek zal misleidend, polariserend, twistziek en extreem zijn. Mensen zullen zich veront- rust, onzeker, angstig, agressief, instabiel, geïsoleerd en ongeliefd voelen. Ze zullen met zichzelf bezig zijn in plaats van met dat ene wat duurzaam geluk oplevert: je inzetten om het beter te maken voor anderen. Naar historische maatstaven zullen ze het financieel goed, maar emotioneel arm hebben. De vrijheid zelf wordt bedreigd door

extreem links en extreem rechts, waarbij links droomt van een Utopia dat nooit zal aanbreken en rechts van een Gouden Eeuw die er nooit is geweest.

De liberale democratie in het Verenigd Koninkrijk, Europa en de Verenigde Staten zit in de gevarezone. Dat geldt voor alles waar deze democratieën voor staan in termen van vrijheid, waardigheid, compassie en rechten. De technologisch meest geavanceerde samenlevingen die de wereld ooit heeft gekend zijn dit vergeten: dat wij geen machines maar mensen zijn. En mensen overleven door niet alleen met elkaar te concurreren, maar ook voor elkaar te zorgen. Vrije markteconomie en liberale politiek zullen falen als ze niet worden gedragen door een morele beleving die ons gemeenschappelijk mens-zijn voorop stelt. De economische ongelijkheid zal toenemen. De politiek zal onze verwachtingen blijven beschamen. Er zal een groeiend sentiment van woede en wrok ontstaan, en de geschiedenis leert dat dit een rood sein is voor een toekomst in vrijheid.

Ik geloof dat we de culturele tegenhanger van een klimaatverandering meemaken. Alleen als we dat beseffen kunnen we de vreemde dingen begrijpen die in de 21ste eeuw zijn gebeurd in de politiek en de economie. Het verklaart de uitholling van publieke waarheidsnormen en publiek debat, en waarom de vrijheid van meningsuiting op Britse en Amerikaanse universiteiten wordt bedreigd. Ook meer persoonlijke verschijnselen zoals eenzaamheid, depressie en middelenmisbruik zijn het gevolg van deze culturele klimaatverandering. Deze dingen hebben allemaal met elkaar te maken. Als we dit inzien is de eerste stap naar een oplossing gezet.

Sommige politiek leiders waarschuwen inmiddels dat de liberale democratie onder druk staat. Op 8 november 2019, exact dertig jaar na de val van de Berlijnse muur, waarschuwde Angela Merkel, de Duitse bondskanselier, dat ‘de waarden waarop Europa is gegrondvest – vrijheid, democratie, rechtsgelijkheid, mensenrechten – allesbehalve vanzelfsprekend zijn’. Een paar dagen eerder had de Franse premier Emmanuel Macron de NAVO ‘hersendood’ verklaard. Europa, aldus Macron, ‘staat aan de rand van een afgrond’. Hillary Clinton sprak op 13 november 2019 in Londen over de vrouwelijke

parlementsleden die de politiek verlieten vanwege de beschimpingen en bedreigingen die ze uit extremistische hoek om de oren kregen. Engeland, waarschuwde ze, is misschien ‘op weg naar autoritarisme, en dat is de weg naar fascisme’.¹⁰ Een strijdbare Vladimir Poetin gaf in juni 2019 voeding aan dergelijke zorgen met zijn uitspraak ‘Liberalisme is achterhaald.’¹¹ We beleven abnormale tijden.

Dertig jaar geleden leek het Westen met de val van het communisme en het einde van de Koude Oorlog een heel ander verhaal te schrijven, met als titel ‘Het einde van de geschiedenis’. Alles wees erop dat de vrije markteconomie en de liberale democratie de wereld geleidelijk en pijnloos zouden veroveren. Men wilde overal de rijkdom die de markt creëerde en de vrijheid die het liberalisme opleverde. Korte tijd leek dat geen gekke gedachte, maar het Westen maakt tegenwoordig in de ogen van zijn tegenstanders een uitgebluste, overspannen, verdeelde en zwakke indruk.

De afgelopen jaren hebben waarschijnlijk maar weinig mensen het idee kunnen afschudden dat er vreemde en ongehoorde dingen gebeuren. De wereld is niet kalmpjes zijn gebaande weg gegaan. De internationale politieke arena heeft na 11 september 2001 geen nieuw evenwicht gevonden. De globale economie is na de crisis in 2007/2008 niet op de schop gegaan. De nog steeds aanzwellende vloedgolf van middelenmisbruik in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk doet vermoeden dat veel mensen slecht in hun vel zitten. De teneur van het debat, of dat nu in de politiek of op de universiteiten wordt gevoerd, is bozer en venijniger geworden. Er voltrekt zich in de 21ste eeuw een diepgaande, ontwrichtende transformatie, maar het is moeilijk die te preciseren. In een tijd van overkill aan informatie en gefragmenteerde nieuwsvoorziening moeten we het doen met uit hun verband gelichte deelcitaten, wat voeding geeft aan de gedachte dat we niet weten waar we aan toe zijn. Dit kan leiden tot gevoelens van onmacht, onrust en angst, en een wanhopig verlangen naar mensen die ons de kakafonie zullen uitleggen.

Een van de belangrijkste symptomen van de cultuuromslag is het veranderende gezicht van de politiek. De Britse politiek is sinds 2016 c.q. het Brexit referendum grotendeels gereduceerd tot farce en

fiasco's, bestaande uit het ja/nee, harde/zachte Brexit, deal/no deal-drama waarmee Groot-Brittannië zich losmaakt van de Europese Unie. De regering wist het grootste deel van die periode geen eenheidsfront te vormen, terwijl de voornaamste oppositiepartij zich niet bereid of in staat toonde om het uitgebreid gedocumenteerde antisemitisme in haar gelederen aan te pakken. Beide verschijnselen markeerden nieuwe dieptepunten in de naoorlogse Britse politieke geschiedenis.

In dezelfde periode vonden er elders in Europa rellen plaats in Frankrijk, Duitsland, Italië, Spanje en Zweden. Een doorgewinterde, in de Franse politiek gespecialiseerde analist zei over de *Gilets jaunes* ('gele hesjes'), synoniem geworden met de Parijse rellen in 2018/2019, dat hij nooit eerder getuige was geweest van 'zo'n moedwillige vernieling ... zo'n willekeurige, hysterische haat, die niet alleen werd gekoeld op de politie, maar ook op de monumenten van de Franse Republiek, bijvoorbeeld de Arc de Triomphe'.¹²

Dertig schrijvers, historici en Nobelprijswinnaars, onder wie Simon Schama, Ian McEwan en Salman Rushdie, waarschuwd in januari 2019 in een manifest dat 'het concept Europa voor onze ogen in elkaar stort'. Ze spraken over 'de populistische krachten die over het continent spoelden'. Het Europese ideaal 'blijft de enige kracht die nu nog effectief genoeg is om de signalen van opkomend totalitarisme, met in hun kielzog de klassieke ellende van de donkere middeleeuwen, te pareren'.¹³

Er is in de Amerikaanse geschiedenis vrijwel geen presidentsverkiezing geweest die zo veel verdeeldheid heeft gebracht als die in 2016. Volgens een verslag van Reuters/Ipsos is 15 procent van de Amerikanen als gevolg van de verkiezingen gebrouilleerd geraakt met een familielid of goede vriend(in). Aan beide zijden werd gedemoniseerd. Het was een typisch geval van het soort politiek dat wijlen Bernard Lewis ooit samenvatte met de oneliner: 'Ik heb gelijk. Jij hebt ongelijk. Loop naar de hel.' Peggy Noonan, een van de best bespraakte stemmen in de Amerikaanse politiek, schreef drie jaar later in de *Wall Street Journal*: 'Mensen zijn tegenwoordig trots op hun bitterheid.' De polarisatie voedt zichzelf en wordt gaandeweg acuter: 'Het aantal eenzame, boze en geïsoleerde mensen in Amerika neemt niet af, maar wordt met de dag groter.'¹⁴

In veel beschrijvingen van de nieuwe politiek is met name één specifieke term ingeburgerd, en wel *populisme*. Deze term is niet gemakkelijk te definiëren en wordt soms vrij lukraak eerder als belediging dan als precieze omschrijving gebezigd. Maar hij duidt in het algemeen op een vorm van politiek die oppopt als mensen onaanvaardbaar grote verschillen qua rijkdom en kansen zien ontstaan; als ze voelen dat een *avant garde* of buitenstaanders hun waarden aanvallen; als ze het idee hebben dat de gevestigde elites hen tegenwerken in plaats van ontzien, en dat de overheid zich niets aan hun problemen gelegen laat liggen. Dit resulteert in een roep om sterke leiders en een relatieve onverschilligheid ten opzichte van het democratisch proces. Een onderzoek in 2017 naar het groeiende populisme in de meest ontwikkelde landen toonde aan dat het aantal stemmen voor populistische partijen sinds de jaren 1930 nog nooit zo hoog was geweest, met vanaf 2013 een massieve toename.¹⁵

Het vertrouwen in openbare instellingen en publieke leiders is overal in het Westen geslonken. De politiek is extremistischer geworden en we zien een opvallend falen bij de overheid om vitale problemen, zoals de klimaatverandering en het ongenoegen over de mondiale economie, het hoofd te bieden. Er is een nieuw verschijnsel op het toneel gekomen: ‘identiteitspolitiek’, wat wil zeggen dat politieke campagnevoering niet is gericht op de natie als geheel, maar op verschillende minderheden die zich een aparte identiteit hebben aangemeten. Dit leidt tot een populistische politieke tegenreactie namens een bekritiseerde, boze autochtone bevolking die zich door de elite aan de zijlijn gezet en gepasseerd voelt ten gunste van deze minderheden.

De principes van het politieke gesprek zijn inmiddels uitgehold tot het punt dat er een serieuze vertrouwenscrisis is ontstaan. Het manipulatieve gebruik van sociale media, de verdraaiingen onder het mom van post-truth politics¹⁶, alternatieve feiten en fake news en de vergaring van persoonsgegevens die nooit voor zulke doeleinden beschikbaar hadden mogen zijn, hebben tot een wijdverbreid cynisme tegenover het politieke proces geleid. Alleen al het aantal boeken met titels als *Het opmerkelijke einde van Europa*, *Waarom de democratieën sterven*, *The Retreat of Western Liberalism*, *De culturele zelfmoord van het Westen*, enzovoort, suggereert dat een ongewoon groot

aantal analisten heeft geconcludeerd dat de vrijheid zoals we die in recente eeuwen hebben gekend, in gevaar is.

‘Gedemoraliseerd, decadent, ontmoedigd, demografisch ontregeld, verdeeld, gedesintegreerd, disfunctioneel, in staat van verval’; zo typeert Bill Emmett de huidige conditie van het Westen in zowel veel westerse ogen als die van zijn spotters.¹⁷ Of, zoals het bekende Joodse gezegde luidt: ‘Begin maar vast met je zorgen maken. Details volgen.’

Een tweede scala van verschijnselen heeft te maken met persoonlijk geluk, of beter gezegd het gebrek daaraan. De levensstandaard van de meeste inwoners in het Westen is hoger dan onze voorouders zich überhaupt hadden kunnen voorstellen. We hebben toegang tot producten uit vrijwel alle delen van de wereld, die aan de deur worden afgeleverd. De keuze is reuze, we kunnen reizen wat we willen en genieten meer persoonlijke vrijheid dan enige generatie voor ons. Internet en sociale media hebben de wereld bij ons thuis gebracht en ons bij de wereld. We hebben meer computervermogen onder handbereik dan vijftig jaar geleden in complete wetenschappelijke departementen aanwezig was. Er is nog nooit zo’n ongebreidelde hoeveelheid kennis beschikbaar geweest. We hebben nooit zo veel en direct contact met mensen over de hele wereld gehad. Dit is een wereld waar onze voorouders in veel opzichten alleen maar van konden dromen. Kwesties als armoede, honger, analfabetisme, vroegtijdig overlijden, zijn allemaal met overweldigend succes aangepakt. De levensverwachting is in de afgelopen eeuw tussen de twee à drie jaar per decennium gestegen. We zouden ons op het eerste gezicht geen betere woonplek kunnen wensen.

Maar er zijn signalen dat dit beslist anders ligt. Zo overleden in 2017 meer dan 70.200 Amerikanen aan een overdosis drugs; een verdubbeling ten opzichte van het decennium daarvoor, en een verdrievoudiging in twintig jaar. Amerika is met recht wereldleider op dit gebied. De sterftcijfers als gevolg van overdoses drugs zijn er bijna vier keer zo hoog als in zeventien andere rijke landen, en voor het eerst in de recente geschiedenis is de levensverwachting in de Verenigde Staten dalende. Er overlijden steeds meer en steeds jon-

gere mensen aan de gevolgen van een alcoholverslaving. Het aantal suicides is in minder dan twintig jaar met 30 procent gestegen.

In Engeland onthulde een rapport uit 2018 dat het aantal personen van vijftig jaar en ouder dat in het ziekenhuis is behandeld wegens middelenmisbruik, in minder dan tien jaar vier keer over de kop is gegaan: van 1.380 naar 7.800. Het goede nieuws is dat het aantal jongeren dat medische behandeling nodig heeft, daalde met 6 procent. Dit neemt niet weg dat drugsgebruik onder ouderen nog steeds invloed heeft op jongere generaties, en wel vanwege de aantallen jonge kinderen die door drugsbendes worden gecharterd voor de distributie van cocaïne en heroïne.¹⁸

Middelenmisbruik staat vaak in verband met het nog frequenter voorkomen van depressies. De percentages Amerikaanse tieners die aan depressiviteit lijden gaan in rap tempo omhoog. In een recente peiling van onderzoeksinstituut Pew zegt 70 procent van de Amerikanen tussen dertien en zeventien jaar dat angst en depressie ingrijpend aanwezig zijn in hun vriendenkring. Dat zijn volgens hen de grootste problemen die in hun generatie spelen.¹⁹ In 2017 zei 13 procent van de Amerikaanse tieners dat ze in de afgelopen twaalf maanden minimaal één keer met een serieuze aanval van depressie hadden geworsteld. In 2007 was dit nog 8 procent. Dat is een stijging van 59 procent in tien jaar.²⁰ In 2018 publiceerde de Children's Society in Engeland een rapport met het schokkende statistische gegeven dat 20 procent van de veertienjarige meisjes in het Verenigd Koninkrijk zichzelf in het afgelopen jaar moedwillig had verwond.²¹

Jean Twenge, een van de deelnemers in mijn radioserie over Moraal op de BBC, schreef een gezaghebbende studie over *iGen*, haar aanduiding voor jonge mensen die in 1995 of de jaren daarna geboren zijn. Hierin documenteert zij de verbijsterende toename van suicides, pogingen tot suicide en depressieve klachten onder Amerikaanse tieners, die hand in hand gaat met een minstens zo opzienbarende afname van levenslust, zoals uit hun zelfbeschrijvingen valt op te maken. Ze lijken een zeer angstige generatie; 'iGeners,' aldus Twenge, 'zijn bevreesd, misschien zelfs doodsbang.' Ze zijn 'fysiek de veiligste generatie en tegelijkertijd mentaal de meest kwetsbare'.²²

Dit is meer dan een raadsel. Het werpt de fundamentele vraag op waar het in het liberaal-democratische Westen met zijn vrije markteconomie naartoe gaat. We hebben de veldslag om leven en vrijheid

gewonnen, maar het geluk glipt ons nog steeds tussen de vingers door. We blijven het achtervolgen, maar het rent harder dan wij.

Een derde aspect van het huidige onbehagen heeft te maken met de economie van de ongelijkheid. Het meest in het oog lopende element is de steeds breder wordende kloof tussen het loonstrookje van de directie en dat van de rest. Een voorbeeld: in 2018 ontving de topman van Disney, Bob Iger, een totaalbedrag van 65,6 miljoen dollar, tot grote woede van Abigail Disney, kleindochter van Roy Disney en achternicht van Walt Disney. Dat is 1.424 keer zoveel als het gemiddelde salaris van een Disneymedewerker. Ze noemde het ‘een grof schandaal’ en zei dat het tijd wordt ‘een appel te doen op de mannen en vrouwen die ons leiden ... hoe laag-bij-de-gronds we zijn door hardwerkende mensen te laten vallen, terwijl het topmanagement steeds exorbitantere zakken met geld mee naar huis neemt’. Ze gaf aan dat het niet reëel is om te verwachten dat raden van bestuur dit zullen doen, omdat ‘ze vrijwel overal bestaan uit CEO’s, voormalig CEO’s en mensen die CEO willen worden’.²³

Deze tendens, die ten tijde van de financiële crisis in 2007/2008 hoogtij vierde, heeft zich in de loop van vele lange jaren ontwikkeld. In 1965 was in Amerika de verhouding tussen het salaris van het management en het personeel 20:1. Nu is dat 312:1.²⁴ Er zou waarschijnlijk minder gefronst worden als de bestuurders ondernemers waren die een eigen zaak runden, zelf risico liepen, hun eigen inkomsten investeerden. Maar dat is niet het geval. Ze riskeerden het geld van hun aandeelhouders en de toekomst van hun medewerkers. Je kunt nauwelijks om de conclusie heen dat een kleine elite van directeuren, bestuursleden en grootaandeelhouders dit heeft laten gebeuren ten koste van een rechtvaardiger verdeling van de bedrijfsresultaten.

Maar dit is slechts een onderdeel van een veel breder probleem: het gebrek aan samenhang tussen economie en maatschappij, dat steeds groter werd toen productie en handel globaliseerden. In een begrensde economie zal economische groei sneller de hele staat ten goede komen, ook als de beloningen niet gelijk verdeeld zijn. Dat is niet zo als de productie wordt uitbesteed aan lage lonenlanden in een ander deel van de wereld, bijvoorbeeld Zuidoost-Azië. In het Westen

zal de economische activiteit zich dan concentreren in de stedelijke handelscentra, waardoor uitgestrekte plattelandsgebieden – zoals voormalige mijnbouw- en productieregio's – berooid achterblijven en te dealen hebben met hoge werkloosheid, drugsgebruik, misdaad, weinig sociaal kapitaal, slechte scholen en weinig kansen voor de kinderen die hier opgroeien.

Zelfs Californië, in de jaren 1960 de belichaming van de Amerikaanse droom, heeft het moeilijk. Het kampt vandaag de dag met een omvangrijke dakloosheids crisis. Hoewel het een achtste deel van de nationale bevolking herbergt, zwerft hier een kwart van alle Amerikaanse daklozen rond. De economische gelaagdheid is groot met de superrijken en de entertainmentindustrie van Silicon Valley, een middenklasse van ambtenaren, academici en mediamagnaten, en een onderlaag van wat Gerald Baker van *The Times* de 'moderne slaven' noemt, die 'weinig bezitten, geen economische belangen hebben en dankzij de torenhoge huisvestingskosten nauwelijks mobiel zijn'.²⁵ Utopia is Dystopia geworden.

Raghuram Rajan, voormalig hoofdeconoom bij het IMF, redeneert in zijn boek *The Third Pillar* (2019) dat de menselijke netwerken, de relaties, normen en waarden die ons samenbinden, door technologische vernieuwing uit elkaar getrokken worden. Zoals we zien resulteert dit in maatschappelijke onrust, geweld en populisme. Rajan zet uiteen dat de markten hun connectie met het netwerk van menselijke relaties moeten herstellen en socio-economieën moeten worden, wat wil zeggen dat er niet alleen aandacht is voor winst, maar ook voor sociale impact.

De wijdverbreide inzet van kunstmatige intelligentie zal grote gevolgen hebben voor de werkgelegenheid. Volgens recente schattingen zal dit tussen de 20 en 50 procent van de banen raken. We weten niet of er evenveel nieuwe banen gecreëerd zullen worden of dat de werkloosheid zal toenemen, of dat er wellicht andere aanpassingen zullen komen, bijvoorbeeld arbeidstijdverkorting. Maar de westerse economieën staan zeker op de drempel van een massieve omwenteling als gevolg van technologische vooruitgang. Het is dwaasheid om te denken dat we, als een soort abstracte oefening in winstmaximalisering, tot in het oneindige economische groei kunnen blijven nastreven zonder te letten op de impact op mensen en de gemeenschappen waarin zij leven.

Een vierde verschijnsel is de aanval op de vrijheid van meningsuiting die op de universiteitscampussen in Engeland en Amerika gaande is en aanleiding geeft tot allerlei nieuwe fenomenen, zoals safe spaces, triggerwaarschuwingen, micro-agressie en no-platforming. Die zijn allemaal bedoeld om uitingen die voor sommige studenten beledigend zouden kunnen zijn te beperken of te verbieden, zelfs als het verbieden daarvan anderen kwetst. De macht van de menigte neemt meer en meer de plek in van wat ooit de heilige missie van de universiteit was, namelijk gezamenlijke waarheidsvinding. Dat bepaalde inzichten, en de mensen die ze erop na houden, gewerd zouden worden simpelweg omdat ze iemand van streek kunnen maken, is een verbijsterende gedachte. Maar dit komt tegenwoordig in veel academische kringen voor. Dat is de nieuwe intolerantie.

In 2019 was ik getuige van de schokkende gebeurtenis dat een van de participanten aan mijn radioserie over Moraal op BBC 4, hoogle-
raar psychologie aan de University of Toronto Jordan Peterson, werd geweigerd voor een gastdocentschap aan de Cambridge University Divinity School vanwege een foto waarop hij naast iemand stond die een T-shirt met een aanstootgevende tekst droeg. Niets wees erop dat Peterson deze boodschap had gezien, laat staan onderschreven. Het incident vond plaats na een college. Honderden mensen hadden geld betaald om zich met hem te laten fotograferen, en zijn contact met ieder van hen had niet meer dan een paar seconden geduurd. Ik vroeg me af wat de rol van concepten als geloof, waarheid, rechtvaardigheid, gulheid en vergevingsgezindheid in een seminarie was. Had men er ooit gehoord van de uitspraak ‘Oordeel niet, opdat je niet geoordeeld wordt’? Zouden Abraham, Mozes, Amos of Jeremia, die allemaal aan de gangbare overtuigingen van hun tijd schudden, überhaupt een platform vinden bij een dergelijke misplaatste muggenzifterij?

Dit is slechts één illustratie van een veel groter probleem. Een onderzoek in 2017 door *Spiked* magazine toonde aan dat 63,5 procent van de 115 universiteiten en Student Unions²⁶ in Groot-Brittannië ‘ernstige’ restricties op het gebied van vrijheid van meningsuiting ondervond, en meer dan 30 procent ‘gematigde’. De prominente, in mensenrechten en vrije meningsuiting gespecialiseerde advocaat Peter Tatchell zei in een commentaar op het rapport:

‘Universiteiten waren altijd bastions van vrije meningsuiting en open debat. Zoals dit rapport laat zien belemmeren ze dit met allerlei soorten restricties, die meningsuiting beroven van het predicaat vrij.’²⁷

Een in november 2019 gepubliceerd rapport van Policy Exchange in Engeland onthulde dat een groot aantal studenten de schorsing van Jordan Peterson (41 procent) en feministe Germaine Greer (44 procent) ondersteunde. Het protest tegen Greers aanwezigheid op de universiteit werd gemotiveerd met de reden dat ze ‘een transfoob’ was. Ongeveer 40 procent van de studenten gaf aan ongemak te voelen als ze hardop standpunten ventileren die conflicteren met opvattingen van hun medestudenten. In het rapport werd gewaarschuwd dat ‘Engelse universiteiten in plaats van podia van robuust debat en vrij onderzoek’ te zijn, werden ‘verstikt door een aanpassingscultuur’.²⁸

Hoewel de universiteiten en studenten zich aan het andere eind van Vladimir Poetins politieke spectrum bevinden, schuren ze ogenschijnlijk dicht tegen zijn visie aan dat liberalisme – waar vrije meningsuiting intrinsiek deel van uitmaakt – niet meer van deze tijd is. Tenzij je niet weet wat zich in de jaren 1920 en 1930 aan de Franse en Duitse universiteiten heeft afgespeeld, kun je onmogelijk anders dan dit als een eerste stap in een zeer gevaarlijke neerwaartse spiraal zien.

Heksenjacht-achtige taferelen op campussen is slechts één onderdeel van een heel cluster nieuwe fenomenen met een ondermijnend effect op tolerantie en waarheid. We hebben de terugkomst van de publieke schandpaal en het volksgericht via sociale mediacampagnes meegemaakt. Er is post-truth, een term die opgang maakte tijdens de Amerikaanse presidentsverkiezing in 2016, en die aanduidt dat waarheidsgetrouwheid ondergeschikt is aan grootscheepse emotionele manipulatie. Er is verlies van fatsoen in het publieke debat. Via sociale media heeft iedereen een stem, en dat is vaak een schrille. Al deze dingen ondergraven een gevoel van erbij horen in een samenleving waar men respectvol met elkaar redeneert.

Deze kwesties, en andere die in dit boek aan de orde komen, staan niet los van elkaar. Het zijn allemaal consequenties van die ene

onderliggende verschuiving in het ethos van het Westen. De atmosferische klimaatverandering kent een groot aantal oorzaken en symptomen: broeikasgassen, luchtvervuiling, uitdunning van tropisch regenwoud, zeespiegelstijging, wegsmelting van poolijs en gletsjers, de proliferatie van extreme weersomstandigheden, de (dreigende) uitsterving van talloze plant- en diersoorten. Hoe verschillend ook, deze kwesties zijn allemaal te herleiden tot één verschijnsel: de mondiale opwarming.

Evenzo zijn zaken als opruiende politiek, economische ongelijkheid, verlies van openheid aan de universiteiten en toename van depressiviteit en middelenmisbruik, het gevolg van wat ik een culturele klimaatverandering noem. Het zijn de langetermijnconsequenties van het nooit eerder vertoonde experiment dat een halve eeuw geleden in heel het Westen van start ging: *de verschuiving van 'wij' naar 'ik'*.

Alle landen en culturen hebben drie basisinstellingen. De eerste is de *economie*, die over de productie en distributie van welvaart gaat. De tweede is de *staat*, die de legalisatie en verdeling van macht voor zijn rekening neemt. De derde is het *morele systeem*, dat is de stem van de samenleving in het individu; de 'wij' binnen het 'ik', het algemeen welzijn, dat ons nastreven van persoonlijk gewin begrenst en reguleert. Het is de stem die *nee* zegt tegen het persoonlijke ik ten gunste van het collectieve 'ons'. Sommigen noemen dit het geweten. Freud sprak over het superego. Anderen duiden het aan als gewoonte en traditie. Weer anderen definiëren het als een natuurlijke wet. In het Westen hebben veel mensen het omschreven als de wil en het woord van God.

Wat de bron van moraal ook is, deze drijvende kracht maakt dat we naast elkaar kunnen bestaan zonder eindeloos in economie of politiek te hoeven vluchten. Soms proberen we anderen zover te krijgen iets te doen wat wij willen of nodig hebben. Daar kunnen we ze voor betalen; dat is economie. We kunnen ze ertoe dwingen; dat is politiek. Of we kunnen ze ertoe overhalen omdat zij en wij deel uitmaken van hetzelfde netwerk van waarden en normen, voorschriften en verantwoordelijkheden, gewoonten en gedragsregels, tradities en usances. Dat is moraal.

Moraal tilt ons perspectief uit boven het eigen ik met al zijn verlangens. Het neemt ons op in een collectieve sociale orde. Moraal is

altijd gerelateerd geweest aan de eerste persoon meervoud, 'wij'. Lord Devlin zei: 'Een maatschappij is een gemeenschap van denkbeelden; zonder gemeenschappelijke denkbeelden over politiek, ethiek en moraal, kan geen maatschappij bestaan.'²⁹ *Een gedeelde moraal is het cement van een maatschappij*. Hoewel Nietzsche deze visie in de jaren 1880 al onder vuur nam, was het tot circa 1960 de gangbare publieke opinie. In een maatschappij functioneren betekende een sociale houding aannemen, je de normen eigen maken van de mensen om je heen, niet alleen doen wat goed was voor jezelf, maar ook voor anderen. De onderliggende gedachte was dat je deel moest uitmaken van iets wat groter was dan jezelf voordat je jezelf kunt zijn.

Moraal bewerkt iets magisch, en dat iets is wezenlijk voor het succes en de vrijheid van de mens. Moraal creëert vertrouwen. Onze mate van commitment aan dezelfde morele gemeenschap bepaalt hoe goed we kunnen samenwerken zonder voortdurend op onze hoede te hoeven zijn voor geweld, verraad, uitbuiting en desillusie. Hoe sterker de banden van de samenleving, hoe krachtiger het vertrouwen en hoe meer we met elkaar kunnen bereiken.

Friedrich Hayek heeft het mooi verwoord. We kunnen met elkaar leven, zegt hij, omdat 'leden van onze beschaving zich het grootste deel van de tijd conformeren aan onbewuste gedragspatronen'.³⁰ Zonder deze gewoonten van woord en daad zouden we het veel minder ver brengen met ons allen. Vrijheid, zegt Hayek, heeft nooit gewerkt 'zonder diep verankerde morele overtuigingen. Dwang kan alleen tot een minimum worden beperkt waar van individuen principieel kan worden verwacht dat ze zich vrijwillig aan bepaalde beginselen onderwerpen'.

Moraal is essentieel voor vrijheid. Dat bedoelde John Locke toen hij *liberty*, de vrijheid om te doen wat we zouden moeten doen, tegenover *licence* plaatste, de vrijheid om te doen wat we willen. Adam Smith signaleerde dit toen hij zijn *Theory of Moral Sentiments* schreef, een werk dat van voor zijn *Rijkdom der Naties* dateert. George Washington bedoelde dit toen hij zei: 'Mensenrechten kunnen alleen bij een rechtschapen volk gegarandeerd worden.' En Benjamin Franklin bedoelde het met zijn uitspraak: 'Alleen een rechtschapen volk is tot vrijheid in staat.' En Thomas Jefferson toen hij zei: 'Een natie die een samenleving is vormt een moreel lichaam, en ieder lid

daarvan is persoonlijk verantwoordelijk voor zijn samenleving.' Dump moraal, en uiteindelijk dump je de vrijheid.

Dit is eeuwenlang de gevestigde overtuiging geweest. Hoe is dat veranderd? Het begon met relatief abstracte denkbeelden. Er is lange tijd gereflecteerd over de aard van het individu en het eigen ik. Dat begon met de reformatie en culmineerde via de verlichting in het radicalisme van Kierkegaard en Nietzsche in de negentiende eeuw. Tussen de jaren 1930 en 1960 kwam in Frankrijk het existentialisme op en in Engeland en Amerika het emotivisme. De redenering was dat er niet zoiets bestond als een objectieve morele norm; er waren alleen persoonlijke keuzes, gebaseerd op subjectieve emoties. Maar de aanname dat de maatschappij was gebouwd op het fundament van een gedeelde moraal, werd niet door deze nieuwe denkbeelden verdreven.

Dat veranderde in de jaren 1960. In eerste instantie door de *liberale revolutie*: het ligt niet op de weg van de wetgever om een gemeenschappelijke moraal op te leggen. In de jaren tachtig van de vorige eeuw deed de *economische revolutie* haar intrede: staten moesten hun bemoeienis met de markt minimaliseren. Sinds circa 1990 kwam in steeds hoger tempo de *technologische revolutie* op gang: internet, tablets, smartphones met al hun impact op de mondiale economie en de manier waarop we met elkaar communiceren. Met name sociale media hebben de aard van ons interpersoonlijke contact ingrijpend veranderd.

Elk van deze ontwikkelingen ging vergezeld met een tendens om niet de maatschappij, maar het zelf in het centrum van het morele leven te plaatsen. Niet dat mensen immoreel of amoreel werden. Dat is duidelijk niet het geval. We zijn bij anderen betrokken. We doen vrijwilligerswerk. We geven giften. We hebben compassie. We varen op een moreel kompas. Maar ons ethische vocabulaire switchte naar een lawine van nieuwe concepten en denkbeelden: autonomie, authenticiteit, individualisme, persoonlijke ontwikkeling, zelfexpressie, eigenwaarde.

Een Google Ngram search (die meet hoe vaak een woord in een bepaalde periode in geprinte teksten voorkomt) onthult dat van oudsher veelvoorkomende woorden sinds de jaren 1960 zeldzamer zijn geworden, met name de woorden respect, autoriteit, plicht, behoren, geweten en eer. De grootste afname heeft overigens plaats-

gevonden tussen 1960 en 2000. Sommige hebben sindsdien hun vroegere frequentie herwonnen. Maar er hebben meer subtiele veranderingen plaatsgevonden: spijt lijkt vaak in de plaats gekomen van berouw, en schaamte is gangbaarder geworden dan schuld. Een van de treffendste bevindingen is dat er sinds de jaren 1960 een sterke toename is van het woord ‘rechten’, terwijl het gebruik van het begrip ‘verantwoordelijkheden’ min of meer stabiel is gebleven. Al doen we nog wel aan moraal, we zijn onwillig om schuld, berouw of verantwoordelijkheid te tonen.

Ik ben ervan overtuigd dat veel van wat er is gebeurd voortkomt uit een verkeerde toepassing van moraal op een economisch principe: *outsourcing*. Dit concept gaat terug op Adam Smith’s arbeidsdeling en David Ricardo’s theorie van comparatief voordeel: zelfs als jij in alles beter bent dan ik, winnen we beide als we allebei doen waar we het beste in zijn, en dat uitruilen. De vraag is: zijn er grenzen? *Zijn er dingen die we niet kunnen of moeten uitbesteden?*

We gaan kijken naar een voorbeeld in de jaren voor de financiële crisis van 2007/2008. De banken begonnen risico te outsourcen door veel meer uit te lenen dan in hun vermogen lag, overtuigd dat ofwel de prijzen van onroerend goed voor eeuwig zouden blijven stijgen, ofwel – en hier gaat het om – dat als ze kelderden, het probleem niet op hun bord lag. De crash bewees dat risico’s in een sterk verweven monetair stelsel niet op deze schaal uitbesteed kunnen worden. Het ondermijnt niet alleen je flexibiliteit om risico’s op te vangen, het beneemt ook je zicht op wat er gebeurt tot het te laat is en een ramp onafwendbaar is geworden.

Een ander recent voorbeeld dat bijna onopgemerkt is gebleven, is de outsourcing van *geheugen*. Smartphones en tablets hebben gaandeweg steeds meer geheugencapaciteit gekregen, terwijl dat van onszelf en onze kinderen zienderogen achteruit ging. Waarom zou je moeite doen iets te onthouden als je het te allen tijde op Google of Wikipedia kunt opzoeken? Maar zo gaan geheugen en geschiedenis, wat twee heel verschillende dingen zijn, door elkaar lopen. Geschiedenis beantwoordt de vraag: ‘Wat is er gebeurd?’ Geheugen, herinnering, gaat over de vraag: ‘Wie ben ik?’ Geschiedenis gaat over feiten. Geheugen gaat

over identiteit. Geschiedenis gaat over iets wat iemand anders is overkomen, niet mezelf. Herinnering is mijn verhaal. Het gaat over mijn verleden, dat me heeft gemaakt tot wie ik ben. Het gaat over het erfgoed waarvan ik de bewaarder ben omwille van toekomstige generaties. Zonder herinnering is er geen identiteit en zonder identiteit zijn we slechts een stofje op het randje van de oneindigheid.

Met moraal is iets soortgelijks gebeurd. Toen ik eind jaren 1960 in Cambridge studeerde werd de faculteit filosofie aangeduid met ‘Moraalwetenschappen’, wat betekende dat moraal, net als de natuurwetenschappen, een objectief, reëel deel van de externe wereld was. Maar ik ontdekte al gauw dat vrijwel niemand dit meer geloofde. Moraal werd beschouwd als de expressie van een emotie of subjectief gevoel, persoonlijke intuïtie of autonome keuze. Meer niet. Moraal is wat je kiest dat het is. In mijn oren klonk dit meer als de breakdown van beschaving dan als beschaving.

Het resultaat was dat moraal in feite in tweeën werd gehakt en aan andere instellingen werd uitbesteed. Je hebt morele keuzes en je hebt de consequenties van die keuzes. De markt reikt keuzes aan en moraal is zelf niet meer dan een setje keuzes waarin goed of fout naast bevrediging of verijdeling van wensen geen betekenis heeft. Met als gevolg dat we het steeds moeilijker vinden om te begrijpen waarom er dingen zijn die we willen, die we ons kunnen veroorloven en die wettelijk geoorloofd zijn, maar die we toch niet zouden moeten doen omdat ze onrechtvaardig, niet respectvol, deloyaal of vernerderend zijn. In één woord: omdat ze onethisch zijn. Ethiek is gereduceerd tot economie.

De consequenties van onze keuzes zijn gedelegeerd naar de staat. Slechte keuzes leiden tot slechte uitkomsten: gestrande relaties, verwaarloosde kinderen, depressieve aandoeningen, verspilde levens. Maar daar zou de overheid mee dealen. Het huwelijk was niet meer nodig als een heilig verbond tussen man en vrouw, en in geval van enige negatieve consequenties zou de staat verantwoordelijkheid nemen. Welvaart werd uitbesteed aan overheidsinstellingen; vrijwilligerswerk in de lokale gemeenschap was dus niet meer zo nodig. Het geweten, dat ooit een grote rol speelde in het morele leven, kon worden uitbesteed aan regulerende instanties. Toen we de morele keuze hadden overgeheveld naar de economie, verplaatsten we de consequenties van onze keuzes naar de politiek.

Dit alles gebeurde met de beste bedoelingen, maar we zagen een van de belangrijkste lessen van de godsdienstoorlogen in de zestiende en zeventiende eeuw en de nieuwe geboorte van vrijheid die daarop volgde, over het hoofd. Een vrije samenleving is een morele prestatie, een prestatie die wordt gerealiseerd door ons en onze gewoonten op het gebied van denken, praten en doen. *Moraal kan niet worden uitbesteed omdat het afhankelijk is van ons allemaal.* Zonder zelfbeheersing, zonder het vermogen nee te zeggen tegen onze instincten en zonder de gewoonten van het hart die we deugden noemen, zullen we ten slotte onze vrijheid verliezen.

Het langdurige experiment dat in de jaren 1960 begon had een heleboel oorzaken. Zo was er de uitputting als gevolg van de beide wereldoorlogen. In Groot-Brittannië had men de drievoudige belofte van de welvaartsstaat: nationale gezondheidszorg, pensioenfaciliteiten en sociale voorzieningen. Er ontstond een heel eigen jeugdcultuur. De anticonceptiepil deed zijn intrede en de seksuele revolutie rolde zich uit. Er kwamen veel unieke factoren bij elkaar die de mensen het gevoel gaven dat ze een permanente zomer van experimenteren en genieten waren ingegaan, zonder ooit een rekening gepresenteerd te krijgen voor hun uitspattingen. Niemand die in de jaren zestig heeft geleefd zal dit ooit vergeten.

Maar onze kinderen en kleinkinderen betalen nu de prijs voor het loslaten van een gedeelde moraal: verscheurde samenlevingen, een disfunctionele politiek, hoge percentages misbruik en suïcide, groeiende economische ongelijkheid, tanend respect voor waarheid en omgangsvormen, en de vele andere brutaliteiten van tegenwoordig.

Als moraal wordt verplaatst naar markt of staat heeft de maatschappij geen body meer, alleen systemen. En systemen zijn niet genoeg. De markt en de staat gaan over welvaart en macht. Ze zijn enorm gunstig voor de rijken en machtigen, maar ze zijn niet altijd zo gunstig voor de armen en machtelozen. Wie rijk en sterk is zal zijn macht gebruiken om de rest te exploiteren; financieel, politiek, en, zoals we weten sinds de opkomst van de #MeToo beweging, ook seksueel. De Atheense legeraanvoerder Thucydides meldt ons dat de

Atheners tegen de Melianen zeiden: 'De sterken doen wat ze willen en de zwakken lijden wat ze moeten lijden.' Hetzelfde lijkt in onze tijd vaak waar te zijn.

Zonder gedeelde moraal is er geen samenleving. In plaats daarvan zijn er subgroepen, en dus is er identiteitspolitiek. Als er geen gedeelde idealen zijn concluderen veel politici dat *argumentum ad hominem*, de tegenstander beschadigen door op de persoon te spelen, de beste manier van campagnevoeren is. Het resultaat is verdeeldheid, cynisme en teleurgang van vertrouwen. De wereld wordt opgedeeld in mensen-zoals-wij en mensen anders-dan-wij. Besef van algemeen welzijn is verdwenen. Als 'ik' prioriteit krijgt boven 'wij' worden de gevolgen zichtbaar in zwakkere relaties, huwelijken, gezinnen, gemeenschappen, wijken, gemeenten, goede doelen, regio's en hele samenlevingen.

Het inzicht van Émile Durkheim uit de jaren 1890 is huiveringwekkend helder geworden, namelijk dat in een maatschappij met *anomie* – het ontbreken van een gedeelde morele code – het percentage suïcides zou toenemen. We kunnen niet leven zonder een structuur (of deze nu bewust aangeleerd of onbewust geadopteerd is) als gids door wat anders een ongestructureerde chaos zou zijn. Dit is beslist een factor geweest in de toename van depressie, stressgerelateerde syndromen, drugs- en alcoholmisbruik en pogingen tot of geslaagde suïcides, vooral onder jonge mensen en met name tienermeisjes.

We kunnen moraal niet outsourcen naar markt of staat omdat deze op basis van totaal verschillende principes opereren. We kunnen dat het makkelijkst inzichtelijk maken met een gedachte-experiment. Stel dat je duizend euro hebt en je besluit dit bedrag te delen met negen anderen. Dan hou je een tiende van je beginsom over. Denk je in dat jij volledige zeggenschap hebt in een bedrijf, 100 procent van het aandelenkapitaal dus, en dat je vervolgens besluit om 90 procent daarvan te verdelen tussen negen anderen. Dan heb je een tiende deel van de macht die je daarvoor had. Welvaart en macht drijven op splitsing. Hoe meer we delen, hoe minder we hebben.

Stel je nu voor dat je een bepaalde hoeveelheid invloed, of vriendschap, of kennis of liefde hebt, en dat je besluit dat met negen anderen te delen. Dan heb je niet minder. Waarschijnlijk heb je meer. Dat is omdat het hier om *sociale goederen* gaat: goederen die er zijn omdat ze worden doorgegeven. Dit soort goederen heeft een morele of

spirituele dimensie en ze hebben de zeldzame eigenschap dat hoe meer we ze delen, hoe meer we zelf hebben.

Daarom zijn markt en staat, de domeinen van economie en politiek, strijdperken van competitie, en is moraal het decor van coöperatie. Een samenleving met uitsluitend competitie en heel weinig coöperatie zal agressief en meedogenloos zijn, met hoofdprijzen voor de winnaars en nog geen troostprijzen voor de verliezers. Het is een omgeving vol wantrouwen, waar een grote rol is weggelegd voor advocaten en waar onderling vertrouwen met een lantaarntje te zoeken is.

Een samenleving met een sterke, gedeelde moraal is een plek waar het vertrouwen groot is, waar winnaars een voorbeeld van zorg voor verliezers zijn; waar deze laatsten niet als verliezers, maar als medeburgers worden gezien. In deze zogenoemde 'high-trust'-maatschappijen is meer sprake van 'wij' dan van 'ik' en zijn de CEO's goed voor het hele team, niet alleen voor zichzelf; de politici zetten zich in voor het algemeen belang, zeker dat van de mensen die aan de rand van de samenleving staan en pech hebben in het leven. In deze samenlevingen vinden zij troost bij de gemeenschap en worden ze niet eenzaam aan hun lot overgelaten. Het is hard nodig om de 'wij allen tezamen'-beleving in ere te herstellen.

Dit boek is geen staaltje van cultuurpessimisme. Ik heb hoop voor de toekomst. Twee deelnemers aan mijn radioserie over Moraal op de BBC, David Brooks en Jean Twenge, hebben opgemerkt dat Generatie Z (kortweg Gen-Z), de mensen die na 1995 zijn geboren, ethischer en altruïstischer zijn dan de twee voorgaande generaties, Generatie X en de millennials. Het was inspirerend om bij de opnamen met tieners van vier Britse middelbare scholen te discussiëren over de morele uitdagingen van onze tijd; en hoewel de andere deelnemers de prominentste experts van de wereld waren op hun vakgebied, bleken de tieners de sterren van de show. Ze waren betrokken, toonden inzicht, dachten goed na en bleken wijs. Onze Google Ngram zoekopdrachten toonden aan dat het gebruik van woorden met een morele ondertoon sinds de eeuwwisseling is toegenomen. De laatste jaren ontdekte ik bij mijn colleges in Engeland en Amerika dat

er oprechte interesse is voor herstel van een moreel raamwerk om ons te helpen bij het tackelen van de formidabele uitdagingen waar we voor staan; van klimaatverandering tot kunstmatige intelligentie en van massa-immigratie tot economische ongelijkheid. De G7 heeft een engagement ondertekend voor *impact economics*, een benadering van zakendoen die niet alleen winst, maar ook sociale impact kwantificeert. (Hier kom ik in het laatste hoofdstuk op terug.) Dit zijn positieve signalen.

Er zijn mensen die denken dat het verlies van een gemeenschappelijk moreel raamwerk onherstelbaar is. Er wordt zelfs gesproken over een terugkeer van de middeleeuwen.³¹ Wittgenstein heeft gezegd dat het herstellen van beschadigde tradities met behulp van wilskracht hetzelfde is als met blote handen een kapot spinnenweb repareren. Ik ben het niet met deze visies eens.

Er klinkt hoop in een opmerkelijke passage in *Het taalinstinct* van Steven Pinker. Hij vertelt het verhaal van linguïsten die pidgin-Engels bestudeerden, dat oorspronkelijk door slaven werd gesproken. (Prins Philip was verguld om tijdens een bezoek aan Nieuw Guinea te ontdekken dat er over hem werd gesproken als *fella belong Mrs Queen*.) Een pidgin heeft woorden maar geen grammatica, een vocabulaire maar geen zinsbouw. De linguïsten ontdekten tot hun verbijstering dat de kinderen van pidgingebruikers hun eigen nieuwe taal hadden ontwikkeld, een *creoolse taal*, dat is pidgin plus grammatica. Hun ouders waren van een taal beroofd, maar zonder te weten wat ze deden hadden zij er gewoon een uitgevonden.³²

Zowel de natuur als de mensheid heeft verbluffende krachten om te herstellen wat beschadigd is en te repareren wat gebroken is. Met hun creativiteit en capaciteit tot zelfvernieuwing zijn deze krachten in het leven zelf ingebed. Dat is de empirische basis van hoop. De natuur bevordert soorten die in staat zijn tot herstel, en de geschiedenis doet hetzelfde met culturen.

Toen ik eens een gezondheidscheck liet doen, zette de arts me op een loopband. 'Wat meet je?' wilde ik weten. 'Hoe snel ik ga of hoe lang ik het volhoud?'

'Geen van beide,' antwoordde hij. 'Ik wil weten hoelang het duurt voor je pols weer normaal is als je van de machine stapt.' Toen realiseerde ik me dat gezondheid iets anders is dan nooit ziek zijn. Het gaat over het vermogen tot herstel.

Voor herstel van liberaal-democratische vrijheid gaat het zowel om rechten als om verantwoordelijkheden; om gemeenschappelijke regels en niet alleen individuele keuzes; om zorg voor anderen naast zorg voor onszelf, en toewijding aan het algemeen belang naast het eigen belang. Moraal is een essentiële karaktertrek van onze menselijke omgeving; ze is net zo belangrijk als markt en staat, maar kan aan geen van beide worden uitbesteed. Moraal humaniseert de competitie om rijkdom en macht. Ze verlost ons van het isolement.

Als we switchen van een 'ik'-politiek naar een 'wij'-politiek, herontdekken we die transformerende, contra-intuïtieve waarheden: dat een natie sterk is als ze zorgt voor de zwakken, dat ze rijk wordt als ze zorgt voor de armen, dat ze onkwetsbaar wordt als ze zorgt voor de kwetsbaren. Als de toekomst van de democratie ons na aan het hart ligt, moeten we op zoek naar dat sentiment van gedeelde moraal. Het verbindt ons in een alliantie van wederkerige compassie en zorg. Er bestaat geen *liberty* zonder moraal, geen *freedom* zonder verantwoordelijkheid, en geen levensvatbaar 'ik' zonder een ondersteunend 'wij'.

Opperrabbin Jonathan Sacks stelt dat we de moraal in onze westerse cultuur zijn kwijtgeraakt. Allerlei sociale structuren vallen uit elkaar en een steeds feller publiek debat stagneert maatschappelijke vooruitgang. Als de toekomst van de westerse beschaving ons dierbaar is, moeten we bouwen aan een gemeenschappelijke morele basis. Dit boek biedt een inspirerende visie op de wereld, waarin we in onderlinge verbondenheid kunnen samenleven en angst niet nodig is.

Rabbi Jonathan Sacks is een van de belangrijkste religieuze leiders en filosofen van dit moment. In 2016 ontving hij de Templetonprijs als erkenning voor zijn 'uitzonderlijke bijdragen aan het bevestigen van de spirituele dimensie van het leven'. Rabbi Sacks is de auteur van meer dan 30 boeken. In zijn vorige boek *Niet in Gods naam* (2016) beschreef hij het fenomeen van religieus extremisme en geweld dat in Gods naam wordt gepleegd.

KokBoekencentrum.nl
UITGEVERS | UTRECHT

NUR 705

9 789043 534512